

KÖNYVEK SZÁLLÍTÁSA AZ ELMÚLT SZÁZADOKBAN

— Részlet —

Jól tudjuk, hogy a különböző szellemi áramlatok nemcsak élőszóval terjedtek és hatottak, hanem a betűk útján is megtalálták az utat azokhoz, akik azt befogadni képesek voltak, s bár az élőszóval való közlés hatásosabb, a leírt vagy nyomtatott szöveg hatása azonban tartósabb, minthogy a bennük megőrzött eszmék mindenkor felújíthatók voltak a lerögzített szövegnek újra és újra történő áttanulmányozásával.

Apáczai Csere János és Tótfalusi Kis Miklós panaszai nyomán ma azt hisszük, hogy a múlt időkben vajmi kevés volt a magyar könyvolvasók száma! Ha azonban egy kissé jobban megfigyeljük az egykori helyzetet, bizonyosan módosítani fogjuk nyomozás nélkül megállapított véleményünket. Hiszen kétségtelenül igaz, hogy a nemzet nagyobb tömege sokáig nem olvasott: nem volt gyakori a betűt ismerő s a betűt vető földnépe; valamint a betűt szerető főember sem, mert hiszen, ha mégis írásra kellett fanyalodnia, ott volt kéznél az írődeák. Lassanként azonban kezdett feloldódni ez a helyzet úgy, hogy az erdélyi fejedelmek korában már nemcsak minden egyházi férfiú és tanuló diák könyvtáráról számolhatnánk be, hanem mind a magasabb, mind az alacsonyabb rangú főemberek, a városokban pedig számtalan polgár is kezdé megkedvelni a nyomtatott betűt. A fejedelmek s a fejedelemasszonyok példájára otthonukban maguk is kisebb-nagyobb könyvtárat gyűjtöttek össze. Magam is több ilyen könyvtár romjaira bukantam a többek között Kovacsóczy Farkas, Jakobinus János erdélyi kancellároknál, Sarmasághy Zsigmond, Kamuthi Balázs és Farkas, Kendi István fejedelmi tanácsosoknál, Bornemisza Pál borosjenei kapitánynál, herepei Egerffi Deák Miklós erdélyi fiskális prokurátornál, Hertely János kolozsvári orvosnál, Rimay János költőnél, Várad Miklós kolozsvári főbírónál, Wiczey Gáspár kolozsvári patríciusnál, Istvándi Bálint kolozsvári árus embernél, Veselényi Pálnak, a magyarországi bújdosók generálisának özvegyénél, Petrőczy Kata Szidónia költőnőnél, gr. Bethlen Lászlóné gr. Folthi Máriánál és sok másoknál. Az is ismeretes, hogy a kis Bethlen Miklósnak, a későbbi kancellárnak, anyai nagyapja könyveket vásárolt, az ifjú Teleki Jankónak pedig az édesapja: Teleki Mihály fejedelmi belső tanácsos kedveskedett Danckából hozatott értékes munkákkal.¹

¹ Szerző: Nehány adat gr. Bethlen Miklós tanulóveiből. EM 1938: 291. és Teleki Jankó könyvtára. (Lásd a kötetben.)

Az egyházi férfiak saját könyvtáralapításának magyarázatául idézhető Geleji Katona István püspöktől alkotott kanonok VI. cikkelye: „Minél fogva mindazoknak, kik az egyházi szolgálatra felvételtek, komolyan meg kell hagyni, hogy a szent bibliát, liturgiát és a tudósabb s nevezetesebb hittudósok ó- és újtestamentumra irt magyarázatait magoknak megszerezzék, azokat szorgalmasan olvassák és tanulmányozzák, hogy azokból naponta jobban-jobban épüljenek, és a szószéki beszédek saját erejükből írásához hozzá szokjanak. Azok pedig, kik a szükséges könyvekkel nem bírnak és tanulni éppen nem akarnak, egy vagy két megintés után mind addig eltiltatnak, míg elegendő könyvtárt nem szereznek és a hittanban nagyobb előmenetelt nem tesznek.”² Megjegyzendő különben, hogy az egyházi férfiak bibliotekájának létesítési kötelezettsége már jóval korábban is megvolt, csakhogy törvényerejűleg — tudunkkal — először Geleji foglalta írásba.

Mindennek ellenére vajon mégis hol lehetett a hiba akkor, amikor maga Tótfalusi, a tipográfus arról panaszkodott, hogy idehaza „többnyire a' (könyvnyomdai) szegődött munka vagy 50, vagy 100, vagy legfellyebb 200 (példány), és így nem méltó annyi munkát tenni érte, 's az volna jó, amikor egy néhány ezeret nyomtatnánk minden, mint Belgiumban szoktak!”³ Nos, ha kissé jobban reá figyelünk, észrevehetjük, hogy már maga a kérdés vezet reá a feleletre. Hiszen még gondolatnak is elképzelhetetlen, hogy a kicsi Németalföld lakossága egymagában lett volna több ezer példányban megjelenő kiadványaik vásárlója, ellenben ez az országocska központi fekvésénél fogva valamint különösen Franekera, Leyda, Utrecht és a többi egyetem jeles, sőt nem egy világhírességű tanárával együtt minden esztendőben nagy tömegben vonzotta a tanulni vágyó külsőországbeli protestáns ifjúságot. Az elmúlt századokban a tudomány nyelve mindenütt a latin volt, tehát az itt megjelent munkák olvasótáborát bármelyik európai nemzet tanult férfiai is alkothatták. Ilyeténképpen az a diák, aki saját könyvtárat szándékozott létesíteni, mindenekelőtt professzorainak munkáit igyekezett megszerezni, azután meg azokét, akikről az akadémiai előadások és vitatkozások kapcsán szerzett tudomást.

A nyugati kultúra legkeletibb határán elterülő, három darabra szabdaltszerűen szerencsétlen magyar föld, amely török—tatár és német—vallon dúlásokat szenvedve, valamint a vallásszabadságért meg a szabadabb szellem befogadásáért küzdve, nemcsak fekvésénél, hanem körülményeinél fogva sem gyakorolhatott különösebb vonzóerőt a külsőországbeli tudományművelőkre, ezért azután fő- és középiskoláit leginkább csak a hazai ifjúság látogatta. A nagyszombati egyetem, a gyulafehérvári academicum collegium, a kolozsvári unitárius schola, valamint az idegenországokbeli származású tudós professzorok szegődttetésével is magasabb színvonalra emelt pataki és váradi iskolák, nemkülönben a debreceni kollégium csak az átmenetet adták meg a külföldi továbbtanuláshoz. Éppen ezért aki tudásának öregbítése céljából idegen földre bújdosott, természetes, hogy ott szerezte meg magának a korszerű tudományos könyveket, aki pedig hazajöve, könyvvállományát még tovább szándékozta gyarapítani, ugyancsak külföldről hozatta meg a neki szükségesnek tetsző műveket, avagy itthon cserél-

² Kiss Áron fordítása. EPrK 1875: 411—12.

³ M. Tótfalusi K. Miklósnak ... Mentsége. Kolozsvár, 1902. 38.

getett mások könyvgyűjteményének darabjaival. Ezenkívül az akadémiákon tanulók ifjabb barátaiknak, jóltevőiknek könyvekkel kedveskedtek. A többek között így olvassuk a pataki várőrző darabontok hadnagya unokájának s a kolozsvári szabómester fiának: Pataki Istvánnak naplójából, hogy a marburgi akadémiából hazatérve 1674. május 22-én érkezett Désre s itt 27-ig „Tek. Teleki Mihály uramat feleségéstől megvártam Kővárból való visszajöveteliben, ki is honorifice excipiált, magának ajándékozta egy historicust, Ulisses peregrinanst, feleségének egy pár nyári kesztyút, nagyobbik fiának Teleki Jánosnak egy szép rezes kalamárist (cum appertinentiis)”. Majd Radnóton 1674. július „Die ult(ima) Donavi Epitomen Hist. Universae Joh. Cluverii Celsiss(im)o Principi Dno Mich Apaffi. NB. Spectabili D(omino) Ladislao Balo p. c. Aulae Magistro Hornii orbem Imperant(em) cum Ulysse Peregrinante ejusdem”. Október 7-én „Adtak ő Nagok Hung. flor. 102”. (Más tintával alája írva:) „az Cluveriusért és uti költségemért lejövetelemben.”⁴ De nem egy példát találunk arra is, hogy a külsőországi szerzők tiszteletpéldányt küldöttek hajdani jó barátaiknak, tanuló társaiknak.

Tehát a szűkös viszonyok között élő magyar diák, pap, tanár, polgár, kis- vagy középnemes ember mindenekelőtt a klasszikus irodalom meg a különféle tudományok kiválóságainak munkáit óhajtotta megszerezni, a hazai szerzők itthon megjelent műveire pedig így már alig-alig futotta a jó részben szerény anyagi körülmények között élő könyvedvelőknek. Ezért volt annyira kevés a hazai kiadványok vásárlóinak száma, s a hazai szerzők ezért adták ki munkájukat csupán 50, 100 vagy legfeljebb 200 példányban.

Ha tekintetbe vesszük azt a helyzetet, hogy a kívülről behozott könyvpéldányok nagyobb része az évszázadok viszontagságai s az utódok gondatlansága következtében maradéktalanul megsemmisült, ennek ellenére azonban egy-egy nagykönyvtárban még ma is ezrével, sőt tízezérel található az oda egybegyűlt külföldi nyomtatású munkák kötetei, éppen ezért könnyen elképzelhető, hogy a magyar könyvedvelők kezébe tulajdonképpen mégiscsak nagy mennyiségű idegen kiadványnak kellett beáramlania! Ilyenképpen tehát azt is elhíhetjük, hogy a magyar olvasók száma sem lehetett annyira csekély, mint amennyinek eddig elképzeltük. Ezt tanúsíthatja, amint róla értesültem, Jakó Zsigmond egyetemi tanárnak számtalan könyvtárat rendre átfésült nagyszerű összeírása is, amely az egykori könyvgyűjtők hosszú sorát szándékozik bemutatni.

A Kárpátoktól övezett medence területére beáramlott, valamint az itthon forgalmazott könyvek szállítását figyelve, megállapítható, hogy a részint egyes példányoként, részint tömegesen akár ívenként összeszedve, akár fűzve vagy pedig kötött állapotban történt. Ezek egyes módzatait tanulmányozva, az alábbi észrevételeket tehetjük.

A példányonkénti szállítmányt a rövidebb távolságra rendszeren alkalmi fuvarral továbbították. Ezt olvassuk Kovásznai Péter püspöknek Teleki Mihály tanácsúrhoz 1671. május 14-én Kolozsvárról intézett levelében: „Titkok titkát is szerzettem, csak szekér volna, hogy elküldeném melyre is gondot viselek; az ecclesiai canon is leszen.”⁵

⁴ TT 1887: 146—47. Ezeket az adatokat fentebbi cikkeimben jórészt már idéztem.

⁵ Koncz József: Egyháztörténelmi adalékok. PrK 1891: 40.

A nagyobb távolságról való kötetenkénti szállítást a közvetítő rendszeren saját úti poggyászába becsomagolva továbbította. Hazai példákból válogatva, idézem a kolozsvári református kollégiumi nagykönyvtár egyik kötetének derűs hangú bejegyzését: „Ezt a könyvet Tiszteletes Csengeri Peter Uramnak vissza küldi Fejérvári Cantor Uram által Kolosvarra Szent Annai Mihally. Albae 29. Junij (711.). Interest nem kívánhat ö kglme rea, mert nem Praedikatio ez. Vade liber verbisque meis loca grata saluta.”⁶ Idehaza, de lakóhelyétől távol történt vásárlásról tudósít a következő saját kezű bejegyzés: „Albae Juliae Die 2 Augusti anno salutis 1635 Emi hunc pro florino vngaricali & numis quinquaginta: fl. 1 : 50. David Valerius P. M.”, a spanyolországi zsidó orvosból lett sárospataki kollégiumi professzor.⁷ Idegenországbeli megemlékezéséppen való ajándékozást bizonyít „Petri Cunaei De Republica Hebraeorum Libri III.” Lugduni Batavorum, 1631. kiadású kötetbe írt ajánlás: „Clarissimo ac Doctissimo viro Dno Stephano Jenei Ecclae Claudiopolitanae Orthodoxae Ministro Fidelis. Dno suo ac benevolo singulari hocce gratitudinis suae symbolum mittit Johannes P. Csaholczy Franekera.” Utána más kéz írásával: „Accepi per cl. vir. D. Andream Almasi Claudiop. 15. 8.bris An. 1641. Step. Jenej mpria”.⁸ Idézem még Bánfihunyadi Jánosnak, az angliai Gresham-kollégium professzorának 1641-ben Medgyesi Pál fejedelmi udvari paphoz intézett leveléből: „Mivel ez az magyar barátom Almási, ki Kolosvári alumnus, mostan kigyelmekekhez haza migyen, im elküldöttem kigyelmednek ü tüle az Itinerarium totius sacrae scripturae-t anglusul.”⁹ E két utóbbi adat egyúttal arra is példa, hogy a hazatérő ifjú többfelől is kapván megbízást, több küldemény továbbítására is vállalkozott. Megemlítek még egy olyan ajándékozást is, amelynél a küldés célja egy kiváló munkának megismertetése és az arról való bírálat kikérése. Machiavellinek „Disputatio de Republica Romanorum” című munkájába írott sorokból idézem: „Hunc librum Generosus ac Magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmath mihi Joanni Rimaio Cracouia Mense Januario Anni 1591 eo fine misit”, etc.¹⁰ Végezetül hivatkozom egy tiszteletpéldányképpen küldött könyvre, amelybe írott bejegyzés szerint a szerző: „B. Woodroffe S. T. P. Canonic” Oxfordban az 1700. évben „Serenissimo principi Michaeli secundo Apaffi ex dono Authoris Anglia extulit et obtulit Viennae A. A. M. 1700 16 Junij St. N.”¹¹

E küldeményeket tehát rendszeren az akadémiákról hazatérő diákok közvetítették; ők azután a maguk számára összevásárolt könyveket is magukkal hozták haza. Nagyobb tömegű könyv szállításának bizonyosságául idézem Tótfalusi Kis Miklós 1690. március 4-én Kassáról írott levelének következő szavait: „már majd egy seculumtól fogva jönnek s mennek az ő országokon (ti. Lengyelországon keresztül), szokások szerint, vallásunkon levő könyvekkel a mi Deákink.”¹² Ugyancsak ilyen úton behozott szállítmány egyik darabjának bejegyzését idézem a Székely Nemzeti Múzeum

⁶ A kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában RMK 361. jelzéssel volt ellátva.

⁷ I. h. E. 96. könyvtári jelzéssel.

⁸ I. h. B. 208. könyvtári jelzéssel.

⁹ Szilágyi Sándor: Egy magyar alumnus levele Angliából. EPrK 1874: 269.

¹⁰ A SzNM-ban 76/a. könyvtári jelzéssel volt ellátva.

¹¹ A kolozsvári ref. koll.-ban volt Q. 43. könyvtári jelzéssel.

¹² Koncz József. PrK 1888: 322.

könyvtárában megvolt egyik kötet tulajdonosmegjelöléseként: „Ex Libris Pauli Wiski comparant[ur] Groningae 1718 Cum aliis Voluminib[us].”¹³ Viski Pál, a későbbi kolozsvári lelképásztor, az 1718. és 1719. éveket töltötte Hollandiában, s ott gyarapította és onnan hozta haza könyvtárát. E példák azonban inkább csak utalnak arra a körülményre, hogy a diákok jórészen külső országokban gyűjtötték könyvtáruk egyes darabjait, de tömeges mennyiségűre az alábbi adatok vallanak. Így az 1726—28. esztendőekben odakünn tanult feltorjai Kasza Kelemen teológus diák jegyzőkönyvecskéjében felsorolta azokat a műveket, amelyeket bujdosása idején Győrben, Pozsonyban, Regensburgban, Frankfurtban, Zürichben és Bazelben vásárolt össze könyvtára számára.¹⁴ E szép és értékes könyvsorozat több mint kétszáz, jórészen több kötetes művet tartalmazott. Ennél egy századdal korábbi időből a Kolozsvár városi sáfárpolgár hivatalos feljegyzése arról számol be, hogy 1637. október 11-én „Michael Vasarhellj Vrunck Alumnussa érkezven onnet felivl az tanusagból, megyen Vrunckhoz (Enyedén át kétlovass szekeren). Az keönyvej es egyeb portekaj ala adattam négyökröss szekeret”.¹⁵ Majd 1647. augusztus 24-én „Hollandiabol jü Bihari Gergely deak S(alus) C(onductus) L(evelére) B(író) V(ram) P(arancsára) attam alaia, Brassai Szaz Thamas szekerit 10 loual, ladai, Portekai, keönyuei, maga es zolgai ala Kolozsvártól Enyedigh, solui fl. 3”.¹⁶ Tehát tekintélyes mennyiségű könyvének kellett lennie, különben a sáfár róluk külön nem emlékezett volna meg. De ez a külön történet felemlítés még azt is jelenti, hogy a könyvek sem a ládákban, sem a portékák között nem voltak, hanem egészen külön csomagolták. E csomagolási módra későbbben fogunk példát találni.

Ebből az idézetből is megállapítható másik lényeges jelenségről sem szabad megfeledkeznünk, arról ugyanis, hogy a külsőországokba induló és onnan hazatérő diákok Erdélyben és a kapcsolt részeken a fejedelemtől rendelt menetlevél (salus conductus) felmutatása mellett ingyen fuvarral utaztak, és az arra rendelt postaállomásokon ingyen ellátást s ha kellett egy-két, sőt háromnapos szállást is kaptak. Mindennek költségeit azután a sáfárok a fejedelem szekerezése terhére számolták el. Ezért tehát nem számított, hogy bármennyi csomaggal is indultak, meg érkeztek haza.

A felsoroltakon kívül vannak olyan adataink is, amelyek mások számára való nagyobb megrendeléseket eszközölve, gondoskodtak annak hazaszállításáról. Így olvassuk Faigel Péternek, a bujdosók lengyelországi követének Teleki Mihály fejedelmi tanácsoshoz 1679. április 27-én Varsóból intézett leveléből: „Danczkára való menetelemmel Kglidnek Uram, az menyinyiben lehetett, használtam, az vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de atlaszt nem találtam.” E könyvek pedig tizenegy könyvcím alatt jórészen több kötetes ívrét terjedelmű munkákat tartalmaznak, amelyeket június 30-án Teleki udvarában már jegyzékbe is szedtek.¹⁷ Ugyanígy találtam Incze Mihály orvosdoktor egyetemi tanulásának befejezése után való hazatérése közben 1788. szeptember 3-án Pesten kel-

¹³ A SzNM-ban 215/1656. könyvtári jelzéssel volt elhelyezve.

¹⁴ „Itinerarium Clementis Kasza Fel-Torjensis” 70/a. — 84/b. lev. (Kézírásos könyvecske, a SzNM kézírattárában volt.)

¹⁵ Az 1637. évi sáfár számadáskönyve. 182. (A kolozsvári állami levéltárban.)

¹⁶ I. h. az 1647. évről. 536.

¹⁷ Szerző: Teleki Jankó könyvtára. (E kötetben.)

tezett leveléből: „tiszteli Pataki (Sámuel orvosdoktor, kollégiumi profesz-szor) bátyját; levelét vette, s az abban feljegyzett könyveket Pestről magával viszi mivel levelét itt vette.”¹⁸ Itt még meg kell jegyeznem, hogy a fejedelemség megszűnése után a diákok ingyen való utazása és ellátása is megszűnt, s ezért az anélkül is megszűkölt alumniumok mellett még ezek költsége is a diákokat terhelte.

A könyvek szállítási eszköze, miként az előző idézetekből is látható, lovas vagy ökrös szekér volt, Hollandiából meg Angliából történt szállításnál azonban még közbeiktatódott a hajóra való átrakás is. Ezt látjuk tudós Bod Péter feljegyzéseiben: „1743. augusztus 15. napján Boroszlóba értünk. Ugyanazon a napon értek Boroszlóba a könyvesládák, melyeket vizen Amsterdamból még két hónappal az elutazásunk előtt előre küldöttünk. Bányai István későbbi pataki tanár ládái 15 és fél mázsát tettek ki, Berzétei József 8, az enyéme 7. Ekkor Amsterdamból Boroszlóig való szállításért 94 tallért fizettünk és így végre visszakaptuk könyveinket.” Ettől kezdve azután a maguk szekerén utazva, újabb és újabb szekerváltásnál mindig „átraktuk hozzá a könyves ládákat”.¹⁹

Az ország határain belülről meg kívülről szállított nagyobb mennyiségű könyvet az alábbi módon osztályozhatjuk:

1. Szállíthatók voltak ívekben úgy, ahogyan a présum alól kikerültek. Ezek legfennebb csak az összetartozó ívek szerint lehetek összeválogatva. Így 1648. június 15-én Kolozsvárra „erkezenek Varadrol ket szeker nyomtatot Pappirossal, Fejeruarra viszik, ket Enyedi ember velle”.²⁰ Ugyanígy kellett elmenekíteniök a töröktől 1660. augusztus 28-án elfoglalt Várad várából a Szalárdi szerinti „bibliai félynyomatásban való exemplárokat”,²¹ hogy azután Kolozsvárt a nyomtatást befejezve, be is kössék.

Az Apafi rendeletére 1683. december 4—6-án Kolozsvárt tanácskozásra gyűlt református egyházi és világi rendek az újra kinyomatni szándékozott biblia ügyében a többek között azt a javaslatot hozták, hogy „az mi kegyelmes urunk eő Nagysága is requirálja az Lengiel királyt arról, hogy eő Nga valami Typographiához való eszközöket és exemplárokat akar hozatni, hanem annak mind securitássa, mind penig az mi az vámokat s harmincadokat illeti, azok iránt mutassa jó akaratytyát, quod justum et aequum eő nga is praestálja”.²² Hasonlóképpen jelenti Tótfalusi Kis Miklós is, hogy Amsterdamban kinyomtatván a Bibliát, a Psalteriumot s az Uj Testamentumot, „majd mind e' könyveimet béköttem (keveset hozván haza exempláruul) még pedig aranyosan”.²³ Az „exempláruul” megjelölés itt „ívekben” értelmet takar, e kevés példány bekötését azután itthoni könyvkötőnek kellett elvégeznie. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában 1933-ban még mindig találtam egynéhány XVIII. századbeli más város tipográfiájában nyomtatott munkát, amelyek „összehordott” ívekben maradtak reánk. Ezek az ívek csupán kettőbe vannak hajtva, úgy hogy

¹⁸ Nagybaconi Incze-levelek dr. Lengyel Dániel átiratában. 71/b. ív. (Gyűjteményemben.)

¹⁹ Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása. (Latinból fordítva.) Erdélyi Ritkaságok. 4. sz. 100—102.

²⁰ Sáfár. 1648, 220.

²¹ Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. 575.

²² Kolosvári Sándor: Történeti apróságok a múltból. EPrK 1874: 238.

²³ M. Tótfalusi Mentsége. 2.

4°, 8°, illetőleg 12°-nyi szedéstükörrel — bekötésük esetében — „hajtogatás”-ra várnának. E hiánytalan exemplárok abból az időből maradtak reánk, amikor a könyvnyomtató műhelyek meg a könyvkötészetek üzletágához tartozott a könyvvel való kereskedés is. E munkák egy része debreceni nyomtatvány, tehát az ottani városi nyomdából szállította ide a kolozsvári tipográfia megbízottja. E példányokat különben 2° nagyságúra összehajtva vagy laposan lefektetve, vagy pedig tekercs formában hengeres csomagolásban hozták Kolozsvárra. Bizonyosan ugyanilyen ívekbe összeszedett példányok lehettek azok a nyomtatványok is, amelyekről Kapronczai Nyerges Ádám kolozsvári nyomdavezető tudós Benkő Józsefhez 1782-ben intézett levelében említést tesz, irván: „Most Sz. György napján Debreczenben jártam, az honnan elhoztam Tsatári Jánosnak némely munkáit.”²⁴ A részletezésben pedig 11 könyv címét sorolja fel.

2. A könyvek továbbíthatók voltak fűzött állapotban is. Erre talán fölösleges is volna külön idézetet bemutatni, mert hiszen az egyes könyvtárakban számtalan kötetlen példányt találunk, amelyet tulajdonosuk bizonyosan pénz hiánya miatt nem tudott beköttetni. Ezenkívül nem egy olyan kötetre is akadunk, amely bár külsőországokban vagy más városban nyomtatott, kötéstábláján azonban határozottan felismerhető az itthoni, avagy más városi könyvkötési ízlés. Tehát ezeket is fűzött állapotban kellett az országba beszállítani, avagy hazai eredetű kiadványoknál így kerülhetett könyvárusi forgalomba. A többek között így mutatható be egy 1701-ben Nagyszombatban nyomtatott könyvnek kolozsvári legyeződíszes kötésű példányát, nemkülönben Csepei Ferenc könyvtárának 1617. vagy 1619. évek valamelyikében a majnai Frankfurtban vásárolt kötetét, amelyet azután ugyanő Heidelbergben köttetett be 18 batkáért.²⁵

3. A könyvek legnagyobb része azonban kötött állapotban került szállításra. Ennek bizonyosságát leginkább a reánk maradt egykori könyvek kötése maga szolgáltatja, emellett azonban írásbeli bizonyítékaink is maradtak. Így idézem a leydai egyetemen tanult Haller Gábor naplójából, hogy 1633. június 28-án „adtam ... az könyvkötőnek 8 tallért”, ugyanennek az esztendőnek november 24-én pedig „egy könyvkötőnek 5 tall. 3 stiff., más könyvkötőnek 8 tall.”²⁶ Már ez a hiányos feljegyzés is tanúsítja, hogy ez az előkelő urfi, akit az apja ugyan nem támogatott, de a fejedelem és mások is pártfogásukba vették, öt évig tartott idegenországbeli akadémiákon való tanulásának ideje alatt vásárolt és köttetett könyveinek száma bizonyosan eléggé tekintélyes lehetett.

A külföldről behozott könyvek fuvarozása — amint erre már elég példát láttunk — jórészen ökrös vagy lovas szekéren történt, így tehát erősen ki lévén téve az időjárás viszontagságának, valamint a különböző raktárak egerei pusztításának, ezért annyira gondosan kellett becsomagolni, hogy se a rágcsálók kártevése, se a napsütés meg a könnyen beszivárgó eső vagy hólé a hosszú ideig tartott fuvarozás közben tönkre ne tegye. Mindennek elkerülése céljából régebben a feltettebb portékákat hordókba csomagolták, a hordók pedig kemény fából készülvén, a dongák

²⁴ gr. Mikó Imre: Benkő József élete és munkái. 341.

²⁵ MKSzle 1965: 167—170.

²⁶ Erd. Tört. Adatok. IV, 18, 20.

olyan szorosan köttettek egymás mellé, hogy azok egészen vízhatlanul zártak. Így olvassuk, hogy Almássy István kassai kereskedő XVII. század eleji vásárlásában két hordóban a következő árukat csomagoltatta be: 60 vég²⁷ ulmart, vagyis ulmi posztót, 20 kötés papiroost, 400 kötés szatin fonalat, 5 vég singes fedelet, 50 hüvely kést, 50 kötés hajfonót, 50 fodor süveget, 2 lörönbergi, vagyis nürnbergi kárpitot, 18 font arany és ezüst fonalat, 9 font selymet, 10 zsák kék fonalat, összesen 2331 frt 35 pénz értékben.²⁸

A hordó úrtartalma nincsen meghatározott mértékhez kötve, XVII. századbéli kolozsvári példáim azonban általában véve 6—8 mai hektoliter-ről számolnak be.²⁹ A kisebb úrtartalmú hordót brebencének vagy berbencének hívták. Kerekes György szerint, ennek befogadóképességét valószínűleg a római amphorával egyenlő úrtartalmúnak véelve, $\frac{1}{4}$ hektoliternél kevesebb.³⁰ Én azonban nem merném ennyire határozottan megszorítani, minthogy ennek befogadóképessége aránylag nagyon csekély lévén, könyvek csomagolására mindenképpen alkalmatlan lett volna. Inkább hiszem, hogy az átalag fogalmával hozható összefüggésbe, amely — legalábbis a kolozsvári adatok szerint — 1—3 hektoliterig terjedő úrtartalmú lehetett.³¹

E feltevésem megerősítendő, először is a tizenegy nyelvű Calepinus-szótár 1585. évi kiadását lapozva fel, abban a latin

batus szó magyar jelentése négely (ma inkább légely alakban használatos);

dolia szó magyarul átalag, négelyecske, hordócska;

pyxis szó magyarul putton, kicsin tonnácska;

tinia szó magyarul átalag, palaczk.³²

A felsorolt megnevezésekből világosan látható, hogy egészen addig az ideig, amíg a mértékegységek tartalma országos rendelettel meg nem állapított, nemcsak elnevezésükben volt ingadozó, hanem tartalmuk is a nagyobb vásári központok szerint különbözött. Annyi azonban mégis le-rögzíthető, hogy a hordó nagyobb egység, de ilyen lehetett a német eredetű tonna is, amely ma mint súlyegység 10 métermázsának felel meg. Calepinus magyar szerkesztője a boros hordóval egyenlő jelentésűnek tartja a négelyt (légelyt), holott ezzel az elnevezéssel a nép ma egy kisebb víztartó faedényt jelöl, fontos azonban a négelyecske, átalag, hordócska szavaknak egyazon nevezőre való hozása; ez ugyanis egyenlő tartalmú lehetett a felvidéki és erdélyi berbence, brebence elnevezésű edénnyel, valamint netalán a tonnácskával is. Ennél még kisebb lehetett a kicsiny tonnácska és a német eredetű putton, amely nálunk kb. egy köbölnyi tartalomnak felel meg. Természetes, hogy a latin tiniának átalag és palack jelentése annál kevésbé vonatkozatható egy és ugyanazon úrtartalomra, mivel a rómaiak a maguk elnevezésükkel valami vederféle borsedényt értettek.

A most bemutatott úrtartalmak mértékének biztosabb meghatározá-

²⁷ 1 vég posztó hozzávetőlegesen 30 méter hosszúságú ruhaanyagnak felel meg.

²⁸ Kerekes György: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró. (Magy. Gazdaságtört. Szle. 1902: 215.)

²⁹ Szerző: Erdélyi mértékek. (Kéziratban.)

³⁰ Kerekes. 216.

³¹ Szerző: Erd. mértékek.

³² Melich János: Calepinus Latin—magyar szótára 1585-ből. Bp., 1912. 126, 338, 881.

sára a kolozsvári református egyházközség quártásainak számadáskönyvéből idézek példát: „Anno Dnj 1653 dje 23 July Giarmathi Istvan az Czaplár hozot be egi Hordo Bor arrat az mely volt az Aszkon az czerepes haznal No 40. Vas Con(tinet): Ur(narum) 80.” Látható tehát, hogy ez a „vas”, vagyis magyarul hordó 80 urnát tartalmazott, egy „urna” (magyarul: veder) pedig kb. 13 liternek felelt meg, egy veder pedig 8 justát, vagyis ejtelt foglalt magában. Ugyanazoktól a quártásoktól idézem még: „Anno 1654. dje 16 January az Szasz Kantor[na]k vettem egi 23 vedres altalagh bort Szöcz Pal által.”³³

Az 1669—70. évi quártások megemlítik a „vasculum”-ot, hihetőleg ez az átalagnak lehetett a latin neve.

Tehát kb. ilyenszerű volt a könyvek csomagolására szolgáló hordó és herbence (átalag) úrtartalma, bárha az 1655—56. gazdasági esztendei quártások beszámolnak 75, sőt 86 vedres hordóról, az 1669—70. évben pedig találtam 80, 75, továbbá 70 meg 40 vedreset is.

A könyveknek hordóféle edénybe való csomagolására pedig az alábbi példákat idézhetem. A Bornemisza Péterrel kapcsolatos iratokban jegyeztetett fel, hogy az ő munkái közül 1585 után Máriássy Pál szepesi alispánnál levőket az „öregebbik általag”, a „kisebbik általag” és a „kis tonna” tartalmazza.³⁴ Az 1588. esztendei Kolozsvár városi sáfárpolgár számadáskönyvében azt számolta el, hogy június 26-án Szabó Mihály vitte a fejedelem könyveit, amellyel volt tíz jezsuita deák. A könyvek két hordóban voltak. A sáfár Tordáig adott 1 frt 50 pénzt. E kötetek különben az elhunyt Báthori István lengyel király hagyatékát képezték,³⁵ s mivel kötetszámuk tekintélyes, ezért tehát a hordók is nagy úrtartalmúak lehettek. Miskolczi P. István heidelbergi diákkorában, 1607. február 24-én keltezett levelében kérte a Frankfurtban tartózkodó Szenczi Molnár Albertet, hogy keressen olyan embert, aki „két hordó könyv portékát sub suo, aut Lazari Henkeli signo, mintha nem könyv volna, hanem egyéb marha, Bécsben az mi költségünkre elküldhetne. Kegyelmed előlszámlálhatja nekie, miért kelljen könyvünket olyan honestus praetextus alatt elküldenünk, az inquisitiok miatt és ennek előtte is Ulmából micsoda szín alatt vitték haza marhájukat egyéb magyar atyánkfiaiinak.” Egy más példa szerint a marburgi diák Keserői Dajka János 1608. május 19-én ugyancsak Molnár Albertnek írta: „jobb volna, mikor az Kegyelmed könyvei az hordóban volnának”,³⁶ vagyis hazafelé útrakészen állanának. Egy további szállítmányról 1631. október 9-én azt jegyezte fel a kolozsvári sáfár, hogy „Erkezuen Karakóbol Vrunck eo Naga könj nyomtatoja Effurti Jakab egi Hordo könjuet hozuan”.³⁷ Az 1629. év végén betelepedett Alsted, Piscator és Bisterfeld professzorok a fehérvári oskolának kollégiummá való átszervezésével megbízotván, e szállítmánnyal bizonyosan tankönyveket s közöttük főképpen különböző latin auctorokat hozattak Lengyelországból a diákok számára. Egy másik szállításról a következőképpen emlékezik meg a sáfár: 1617. december 18-án „Witebergabeől érkezuen ket Dyak mellieket Vrunck eo Naga Tani-

³³ Szerző: Erd. mértékek.

³⁴ Schulek Tibor: Eltemetett Bornemisza adatok. (ItK 1965: 467.)

³⁵ Jakab Elek: Kolozsvár története. II, 342.

³⁶ Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója. 205, 262.

³⁷ Sáfár. 1631. 100, 152.

tatot; mielőtt hogj három Brebence keöniuek uolt, Biro Vram adatta alaiok Farnakj Janús negj Eökret Szekeret, Veress Janús negj Eökret Szekeret Tordaig. Fizettem az nyolc Eökerteöl Tordaig fl. 1 d. —³⁸ Tehát ez a kétszer négy ökrös szekér is bizonyítja, hogy a „brebence” mégsem lehetett olyan csekélyke hordó, mint amilyenre Kerekes becsüli annak őrartalmát.

A portékáknak és így a könyveknek is hordóban való szállítása azonban lassanként kiment a szokásból. Az elévülést bizonyosan a forgalomnövekedés s ezzel szemben a hordóknak aránylagosan drága ára idézhette elő.

A XVII. század végén Tótfalusi megemlékezvén az 1690. esztendőben Hollandiából hazaküldött bibliáról, elmondja, hogy küldeménye Lengyelországban lefoglaltatott, ott azután „a laistromra akadván, mellyben feljegyzettem völt ebben 's ebben a' ládámban ennyi 's ennyi aranyas Biblia vagyon.” A ládák tartalmát pedig igen részletesen felsorolja s utal — más csomagoló eszközök mellett — a ládák fajtájára, formájára, színére stb. Apáti Miklós feljegyzése (ami esetleg azonos is lehet Tótfalusi „laistrom”-ával).³⁹

Tehát a csomagolás szokásos módjának ekkor már a ládázásnak kellett lennie. Az ilyen láda azonban hasonlóképpen vízmentesen záródó, kidolgozásában a mai gyalulatlan deszkából hézagosan összeszegezettől merőben különbözött. Bizonyosan azonos kidolgozást mutatott az asztalosmunkával készült egyszerűbb levelesládákkal. Fáji János, a későbbi alvinci pap naplójában feljegyezte, hogy Hollandiából 1733. szeptember 20-án indulván haza, 1734. január 12-én megérkezett Kolozsvárra. „Másnap, úm. 13 Januarii könyves ládámat (mely a kollegium Bibliothekájában várt engemet), a szekérre feltevé, délután megindulék” Miriszlóra, az ott lakó szüleihez.⁴⁰

A következő sorokban egy eléggé jellemző példával fogunk találkozni. Ugyanis a külsőországokban tanuló gróf Teleki Sámuel, a későbbi kancellár és a marosvásárhelyi Teleki-téka megalapítója, hazafelé történt készülődése közben 1763. június 13-án azt jegyezte fel naplójába, hogy 9 ládányi magagyűjtötte könyvet szállítottatott Bazalból Ulmba, 26½ mázsa súlyban. Teleki bámulatraméltó könyvszeretete minden eddigi példánkat magasan felülmúlja. A sors szerencsés kedvezése járult nemes szenvedélyéhez, lehetővé téve, hogy négy esztendeig tartott bujdosásának már első másfél évében 1000 magyar forintnyi összeget fordíthatott könyvvásárlásra.⁴¹

A gyalult deszkaládába való csomagolás azután sokáig maradt szokásban. . . .

³⁸ I. h. 1617. 217.

³⁹ M. Tótfalusi Mentsége. 78. — Bán Imre: Adatok Apáti Miklós életrajzához. Fil. Közl. 1958. 436—437.

⁴⁰ Ferenczi Sándor: Fáji János naplójának családtörténeti adatai. 19.

⁴¹ Teleki Domokos: A marosvásárhelyi Teleki-Könyvtár története. (Az EME IX. vándorgyűlésének Emlékkönyve. 37.)